

Papp Barbara
**„Az a drága Nagy Imre”
és „az Erzsí lány rémséges ruhája”**
A történeti interjú lehetőségei

Találkozás Gaál néniével¹

GAÁL NÉNIVEL egy – nyilván sokaknak ismerősnek tűnő – véletlen hozott össze: a történeti kutatást kíséri néha ilyen váratlan, kiszámíthatatlan esemény, mely egy lehetséges forrással ajándékoz meg: ilyen például, amikor kérésünktől eltérő jelzetű anyagot hoznak elénk, de az inkriminált szállítmány csodálatos gazdagságúnak bizonyul a témát illetően; vagy a kollégák akaratlanul is a számunkra megfelelő forrásra bukkannak (és azt közlik is velünk). Ilyesfajta kedvező találkozásnak ítélem, amikor a készülőben lévő szakdolgozatom (*Diplomás nők Magyarországon*) felől érdeklődő ismerősöm, Erika² felajánlotta, hogy elkísér Gaál nénihez, aki tanárnő volt; 98. esztendejében jár, de szellemileg teljesen friss, nagyon szereti a társaságot, és bizonyára szívesen beszélget a hálás egyetemistával. Részben időbeli korlátok, részben az addig összegyűjtött anyagom meglehetősen terjedelmes volta miatt ugyan nem voltam benne biztos, hogy fel tudom használni a beszélgetést, de mégsem mertem visszautasítani a kínálkozó lehetőséget. Gaál néni csakugyan rendkívül kedvesen fogadott, s minden rábeszélés nélkül beleegyezett az interjú elkészítésébe. Összesen négyszer mesélt nekem az életéről, találkozásainkon a már említett ismerős is megjelent.

Gaál néni tehát valóban szívesen számolt be sorsának alakulásáról. Könnyedén, kérdezősködés és irányítás nélkül is meglehetősen gördülékenyen beszélt. Soha nem kereste a megfelelő kifejezéseket, látszólag minden zavar nélkül adta elő mondandóját, mintha csupán hangosan gondolkodna, és nem egy diktafonos idegen előtt nyilatkozna. Tudatában volt annak, hogy ő – már csak

---

1 A „Gaál” név nem interjúalanyom valódi vezetékneve.

2 Valójában nem Erikának hívják a közös ismerőst.

életkorát tekintve is – a történészek érdeklődésére tarthat számot. Gyakran hangot adott azon véleményének, hogy szívesen beszél el az utókor okulására a vele történeteket; hogy rengeteg élménye elmondásának csak a rohanó idő vehet gátat; hogy bár élete nehéz és küzdelmes volt, „*csupa fájdalom*”, azt mégis érdemes megosztania a fiatalabbakkal – tehát örömmel fogadta az interjúhelyzetet, szinte küldetéstudattal teljesítette jelentősnek ítélt feladatát.

Minden alkalommal órákig mesélt az életéről; elbeszéléseit többnyire 20-25 perces szakaszokra osztotta, melyeket a külvilággal, a jelennel való kapcsolat-felvétel követett: láthatólag ekkor pihente ki az intenzív befelé figyeléssel, a monologizálással töltött időt. Ilyenkor megjegyzéseket tett az őt aktuálisan foglalkoztató eseményekre („*Képzeljétek csak, az a fránya betörő ellopta a hallókészülékemet!*”³), a jó háziasszony szerepébe lépett át („*No, vegyetek már egy kis tésztát! Biztosan nem ízlék.*”⁴), illetve a szűkebb környezetével: lakásával, annak berendezésével, macskájával, esetleg a látogatókkal foglalkozott („*Jaj, ez a szemtelen cicó már megint bejött!*”, „*Ehhez vajon mit szólsz, Erika?*”⁵). Az ilyesfajta, gyakran 10-15 perces kitérők után egy – minden verbális előzmény nélküli – gyors fordulattal bravúrosan kanyarodott a fő mederhez, illetve elbeszélése menetét érintő költői kérdése után magától talált vissza a múltba.

Mondanivalóját rendkívül érzékletes mimikával, gesztusokkal kísérte: a vizuális típusokra jellemző „horizont fölé nézéssel”⁶ gyakran élt, különösen története nyomatékosításaként; szintén hangsúlyozásra, erősebb érzelm kifejezésére használta ujjai összekapcsolását-szétválasztását, az összekulcsolt kezek megemelését. A vokális csatornával is hatásosan játszott: tonalitása általában erőteljes volt, hangneme határozott, de nem kellemetlen – tulajdonképpen a tanórák légkörét idézte –, hangsúlyait rendkívül jól illesztette tárgyához; erőteljes érzelmeit a felfokozott hangerővel, a parancsolónak – néha bizony hisztérikusnak – tetsző hangnemmel jelezte. Mind a belső történésekről, mind a körülményekről szívesen nyilatkozott, érzékletes előadásmódja, intenzitása révén kifejezései, gondolatai könnyen megjegyezhetőkké váltak.

A készséges, kedvel mesélő, jó emlékezőtehetséggel és meglehetősen humorérzékkel megáldott Gaál néni tehát már az előkészítő fázisban ideális interjúalanynak tűnt, amikor csak néhány percig beszélhettünk az elkövetkezendő interjúhelyzet technikai részleteiről. A véletlenül utamba került forrás valóban ígéretesnek látszott.

---

3 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 21.

4 1. sz. interjú. 2004. jan. 31. 19.

5 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 10.

6 TRINGER, 1992. 39.

Mivel szem előtt tartottam, hogy az életút elbeszélése is konstrukció,⁷ és a kérdések promotív jellegűek, a (többé-kevésbé) szabad gondolatáramlás vizsgálatát megvilágító erejű lehet a személyiség egészére nézve, igyekeztem minél kevésbé irányítani, alig kérdezni, csak a legszükségesebbel kapcsolatban közbeszólni⁸ – úgy véltem, ilyen kifejezőkészséggel és szellemi frissességgel rendelkező idős hölgy esetében ez megengedhető eljárás. Megismerkedésünkkor mindössze azt közöltem vele, hogy a diplomás nőkről írt dolgozatom miatt lenne szükségem bizonyos érdekes életútjára. (Ő ebbe – mint már említettem – minden fenntartás nélkül beleegyezett.) Elbeszéléseivel kapcsolatban azt vártam, hogy vagy a klasszikus női szereplehetőségek híján (azt tudtam, hogy nem ment férjhez) kényszerűen a munkába menekülő vagy kapaszkodó tanárnőként, vagy az értelmiségi hivatás munkaköre által meghatározott nőként jeleníti meg történetét – s mindkét esetben kitér a családi háttérre, a motivációkra, az iskoláztatásra, a diplomás női lét feladataira, esetleges nehézségeire.

A tényleges interjúhelyzet nem várt fordulatot hozott. A klasszikus életút-elbeszélés struktúrája már az első kijelentés után megdőlni látszott, ugyanis első szava a következő volt: „1944-ben” – tehát jóval a gyermek- és ifjúkor (hiszen 1906-ban született!) lezárulása utáni élmény az első, a központi, a legfontosabb. Ekkor az elbeszélés hallgatói még gondolhattak arra, hogy valami életét megkeserítő frontélményről, háborús traumáról lehet szó, mely az első sorba kívánkozik. Azonban a teljes mondat így hangzott: „1944-ben, mikor negyedéves iparművészeti főiskolás voltam, minden gondolatom az volt, hogy minél előbb visszajuthassak a főiskolára, majd elvégezhessem az 5-6.-at, a művészképzőt”.⁹ A történetmondó ezek után előadta, hogy a háború utáni első kormány titkárnőjeként került vissza szülővárosából, Debrecenből szeretett főiskolája közelébe, de minden vágya az volt, hogy otthagyhassa a minisztériumot, és kézimunkatanárnőként eltartva magát befejezhesse tanulmányait. Végül a „drága jó miniszter úr” elintézte, hogy Budapest egyik külső kerületének iskolájában kinevezést kapjon. Ezután az iskola további sorsáról értekezett az államosításig, nehézségeit részletezte a tanulás-tanítás összeegyeztetésével, kollégái piszkálódását, további tanári pályafutását. A csendes kérdésre: „Melyik miniszter úr mellett is dolgozott?” – csodálkozó homlokráncolás a válasz, majd a világ legtermészetesebb jelenségét magyarázó arckifejezés és hanglejtés: „Hát Nagy Imre miniszter úrnál, az ő titkárnője voltam”.¹⁰ Gaál néni ezután újra előadta a történetet, a „miniszter úr” szavak helyett mindig a miniszter teljes nevét említve, sőt ez a történet összes beszél-

---

7 Lásd LEJEUNE, 2003. 131.; PATAKI, 2001.

8 SOLT, é.n. 4–5.

9 1. sz. interjú. 2004. jan. 31. 1.

10 1. sz. interjú. 2004. jan. 31. 3.

getésünk alkalmával előkerült, míg a gyerekkorra, a szülőkre, a családra és iskolára vonatkozó emlékeit csak rákérdezésemre, a második ülés közepén illesztette elbeszélésébe.

Ez a kitérített szerep tulajdonképpen érthető lenne, hiszen a tanárnő a politikai élet sűrűjében találta magát, s ez minden bizonnyal megváltoztatta az életét, és önképe egyik fontos elemévé vált – vélheti a történész, és valamelyest megnyugszik: ha nem is olyan jó forrás a női szerepekre nézve, bizonyára hasznos lesz a kormány, vagy legalább Nagy Imre és környezete tevékenységét vizsgálva ez a kétségkívül különleges feladatot ellátó asszony elbeszélése. Azonban ezzel kapcsolatban felvethető, mi a teendő akkor, ha nem elégségesek forrásadottságaink az utóbbi kérdést tekintve, ha nem beszél a politikai életről, munkaadójáról. Majd arra jutottam, hogy elsődleges feladatomban most mégis a kéziratolvasás, a figyelés, esetleges továbbsegítés, hogy minél teljesebbnek láthassam az életút-elbeszélést – tehát inkább gyűjtögetői, mint felhasználói pozíciókra szorítkoztam, és egyelőre nem igyekeztem mindenáron választ kapni kérdéseimre, hiszen még azt sem tudtam, pontosan mit rejt az adott forrás. Csupán az utolsó ülést követően, a teljes interjú birtokában próbáltam megfogalmazni kérdéseimet a forrásról, s rendszereztem az elmondottakat. A következőkben ennek nyomán kísérlem meg felvázolni, hogyan konstruálta meg életútját Gaál néni, melyek azok a csapások, útirányok, amelyek ígéretesnek tűnnek a történész számára¹¹ – mindennek nyomán talán annak a kérdésnek a megválaszolásához is közelebb kerülhetünk, hogy mire használható, mire alkalmas a történeti interjú.¹²

---

11 A „csapás” szót alkalmazom útirányom megnevezésére. Ez jelzi, hogy egyáltalán nem éreztem széles, biztonságos úton magam, amikor az elbeszélőt hallgattam, és akkor még magam sem tudtam, mit kezdhetek az interjúkkal, ehelyett minden erőmmel igyekeztem az előttem formálódó szövegre figyelni: tehát csupán a beszélgetések után összegeztem az elhangzottakat és benyomásaimat, s próbáltam egy-egy témát követve elindulni a forrás-kijelölte útvonalon. Másrészt olykor, az interjúk közben, egy-egy pillanat erejéig valóban szörnyű csapásnak éreztem a néni elbeszélés-technikáját, különben rendkívül élvezetes és színes előadását, éppen amiatt, hogy amilyenre nem követte az „életút-elbeszélés sémáját” (ha egyáltalán létezik ilyen), és hogy nem volt hajlandó a „nagy történeésekről” szólni – bár később, végighaladva a csapásokon, rendkívül hálás voltam neki ezen jellemzőkért.

12 GYÁNI, 2000. 128.

Első csapás: a politika és a történelem

Gaál néni számos alkalommal hangoztatta, hogy semmit sem ért a politikához, csak a miniszter mellett került kapcsolatba ilyesféle dolgokkal. Ennek ellenére többször szót ejtett a két világháború közötti időszak vezető politikusaíróiról, hosszan értekezett az államforma kérdéséről stb. Megállapításai sajátos, teljességgel megingathatatlan rendszerré formálódtak a hallgató(k) előtt, minden ezzel kapcsolatos közbevetés hiábavalónak tűnt.

Először a gondosan őrzött anyakönyvi kivonata kapcsán kezdett történeti-politikai nézeteinek kifejtéséhez, mondván, hogy a származására vonatkozó iratokat a zsidótörvények miatt mindenkinek ki kellett kérnie. Majd megkérdezte tőlünk: „*Tudjátok-e, ki terjesztette elő az első, zsidókra vonatkozó rendeletet, a '920-as – na mit is – numerus clausust?*”

Erika: *Hát a Teleki Pál terjesztette be még a miniszterelnöksége alatt, nem?*

Gaál néni: (elhaló hangon, félig nevetve) *Irgalmas Isten, hogy nem szakad le az ég!* (azonnali váltás: hatalmas hangerővel sikítva, kezét az ég felé rázva) *Im-ré-dy!* (rendkívül felgyorsult tempóval, mérsékeltőbb tonalitással) *Hát pénzügy-miniszter volt, és a zsidóság ellen hozta az egészet. De kiderült, hogy ő maga is zsidó, bár már keresztény vallásban született, hát én nagyon becsülöm, hogy annyira korrekt volt, lemondott. Ilyen fiatalok vagytok, és teli vagytok hazugsággal, persze nem a ti hibátok...*”

Ez után a grandiózus jelenet után Teleki kiválóságainak ismertetése következett: valódi hitben élő ember volt, a cserkészlet meghonosítója, egyenes és tiszta jellem, aki nagy szolgálatot tett a hazának, hiszen: „*Tudjátok-e, hány évre kötötték a trianoni szerződést?* (Pisszenni sem merünk.) *Persze, nem tudjátok, honnan is tudhatnátok. 40 évre kötötték – persze! –, hát amikor a 20 év lejárt 1940-ben, a kormányzó, Horthy megkérte Telekit, aki állítólag a legszebben beszélt franciául a magyarok közül, hogy tolmácsolja alázatos kérésünket: ugyan, engedjék már vissza az elcsatolt területek felét (kérőn mosolyog), ha már úgylis letelt a félidő. Teleki térden állva esdekelt (imára kulcsolt, ég felé nyújtott kézzel imitálja a helyzetet); vissza is adják a felét minden további nélkül.*”

A bécsi döntések és hasonló csekélységek efféle elintézése után már szemünk sem rebben, mikor megtudjuk, hogy Teleki tulajdonképpen nem lett öngyilkos: a németek ölték meg, falon keresztül lőtték le egy nagy puskával, mert a magyar függetlenségért szót emelt. A németek felháborító tettének említése után volt tanítványa fejéhez vágja: „*Ilyen mocskosak voltak a németek, bizony!* (ekkor már mosolyog, hangsúlya évődő) *Hát te, Erikám, mint német nemzetiségű, mit szólsz mindehhez?*”¹³ Majd értekezésbe fogott a németeségről, mondván:

mondakincsüket, nagyszerű költőiket ismerve bizony csalódást jelent ez a viselkedés.

Mint a fentiekből jól kitűnik, elbeszélőnk többnyire éretlen, narcisztikus énvédő mechanizmusokat alkalmazott.¹⁴ Gaál néninél rendkívül határozottan rajzolódnak ki a kontúrok jó és rossz határán, bátran és biztos kézzel osztályoz, jellemez, ítél, osztja fel a politikát és a világot fehérre és feketére, s koncepciójának fenntartása érdekében a nemkívánatos elemeket egyszerűen tudomásul sem veszi; egyszer-egyszer viszont hangot ad feloldhatatlanul ambivalens érzéseinek, noha kissé szelídített formában, csipkelődve, félig-meddig humorba ágyazva.

Politikai tárgyú elbeszélésében vissza-visszatérő motívumként szerepelt az összeesküvés-elmélet. A cselszövést minden esetben a németek végezték, a célpont pedig a jó magyar hazafi, a hiteles politikus volt. A szövetséges Németországgal nemigen tudott mit kezdeni – ez az előbb említettekből is kitűnik, no meg abból, hogy a többször említett összeesküvések esetében olykor megnevezte Németországot értelmi szerzőként, máskor viszont ugyanazzal az eseménnyel kapcsolatban a „*nem tudom, kik gyilkolták meg*” kitételrel élt.

A merényletek módszerei meglehetősen változatos képet mutattak: Telekivel és Széchenyivel orvlövész végzett; a korszak bizonyos – azonosíthatatlan – minisztereivel a nemzeti konyha szeretete (tudniillik a gaz támadó a „*jó magyar gulyáslevesbe*” tette a mérget); míg a feleségével egy német fogadáson táncoló Horthyt csak a gondviselés mentette meg attól, hogy a meglazított csillárszerkezet a fejére zuhanjon. Horthy Istvánra az „*úri becsületszó*” hozta a halált, ugyanis az összeesküvők leittatták a felszállása előtti estén, s borközi állapotában megeskették, hogy másnap repülőgépre ül: az erényes fiatalember természetesen állta a szavát, s bár enyhén másnapos volt, újtára indult, azonban „*megérezhetett valamit, mert a legényét nem vitte, nem sodorta bajba*”,¹⁵ és a csavarjaitól megfosztott repülőgépben szörnyethalt a kifogástalan magaviseletű, bár kissé bohém úriember.

Feltehetően a nemzetet akkoriban ért csapásokat voltak hivatottak enyhíteni ezek a merénylet-elbeszélések, ugyanis így igazolva látszik, hogy a magyarság, legalábbis az ország vezetői nem voltak felelősek sem a két világháborúért, sem a korszak egyéb kedvezőtlen jelenségeiért. Szintén töprengésre készíthet, hogy a trianoni békekötésről miért csak a későbbiek függvényében emlékezett meg Gaál néni: a „*féldíő leteltéről*” érzékletesen nyilatkozott, az elvesztett országrészekkel kapcsolatban a második világháború utánról szólva is azt emelte

---

14 Lásd TRINGER, 2001. 189.

15 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 18–22.

ki: nem érti, miért kerülhettek ezek a visszaszerzett területek az azokat csak 20 éven keresztül birtoklókhoz. Azonban a békekötési aktuusról, az elcsatolt területek magyarságáról, a társadalom által gyászeseményként megéltokról nem számolt be, bár valószínűleg mély benyomást tehettek a 14 éves lányra az akkor tapasztaltak, és a későbbiekben közelebbi kapcsolatba is került az első bécsi döntéssel ideiglenesen visszaszerzett területekkel, hiszen egy évig egy felvidéki kis faluban vállalt tanítást. Trianon valódi, éppen ezért az emléknymokban mindent törölő traumaként jelentkezhetett a fiatal lány lelkében – talán ez lehet a magyarázata annak, hogy sem az erre vonatkozó utalásainkat nem hallotta meg, sem a közvetlen kérdésre nem válaszolt, és ekkor inkább a környezetébe kapaszkodott, a macskájáról kezdett mesélni (ez volt az egyetlen alkalom, amikor nem is igyekezett visszatalálni az elbeszélés eredeti folyásához).

A két háború közötti időszak politikai életéről szólva a nagy merényleteken kívül mindössze az államforma, a közjogi helyzet kérdését említette. Elég sajátos nézeteket vallott ezzel kapcsolatban: határozottan a monarchikus államforma mellett voksolt, de megnyilatozásaiban keveredtek a legitimista és a szabad királyválasztó elemek. Büszke volt szülővárosa, Debrecen függetlenségi múltjára, ellenzékiiségére (*„csak kapcarongy volt az ottani egyetem az első háború után, mert a Habsburgok miatt nem voltunk hajlandók kiírni, hogy Magyar Királyi Tudományegyetem; az csak egyszerűen egyetem volt”*¹⁶), Horthyt szívesen látta volna királyként, mint arra érdemest, azonban számos alkalommal előadta, hogy Ottónak kellett volna következnie a trónon, és ma is gyűjti a Habsburg-családra vonatkozó újságcikkeket.

A második világháború előtt tehát – saját bevallása szerint – egyáltalán nem értett a politikához, majd csak Nagy Imre szolgálatában kezdett tisztábban látni. Azonban csalódnunk kellett, ha azt vártuk, hogy ezzel kapcsolatban valamiféle nagy ideológiai, politikai megvilágosodás-elbeszélést nyerhetünk. Számára a politikához való közel kerülés, a politikába való beelátás csak annyit jelentett, hogy a földművelésügyi miniszter gyorsírója volt (*„nem nagyon tudtam én gép- és gyorsírni, de jó voltam nekik, más – úgy látszik – még ennnyire sem tudott”*¹⁷). Az akkori politikai viszonyokkal, intézkedésekkel kapcsolatban a számára érthetetlen földreformot és a szintén megérthetetlen kommunista-kisgazda vizsályt említette. A bombázások elől hazaköltöző főiskolásnak mindössze jó lehetőséget nyújtott tanulmányai mielőbbi újrakezdésére a kormány Budapestre kerülése. A háborús pusztítás, a körülötte bizonyára tapasztalható, bár családját éppenséggel kikerülő élettragédiák sem érintették, csak a romba dőlt házak torzója, a

---

16 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 8.

17 1. sz. interjú. 2004. jan. 31. 4.

miniszteri autó siralmas állapota, a minisztérium helyiségeinek, közöttük a maga lakoszobájának lyukakkal tarkított, iratokkal teleszórt képe kíséri. De a súlyosan sebesült fővárost is mintha csupán úgy látta volna, mint az üszkös romok szegélyezte akadálypályát, melyen át ügyesen kormányozva csakhamar el kell jutnia az Iparművészetibe...

Nagy Imréről – az általános „jó ember-képen” kívül – igen kevés konkrét emléket őrzött meg. Mindössze egy kis történetben jelenik meg a miniszter „emberi arca”, amikor Gaál nénit magához hívatta, és állítólag – tőle meglehetősen szokatlan módon – kiabálva fejezte ki nemtetszését és aggodalmát amiatt, hogy titkárnője, enni is elfelejtve a nagy munkában, összeesett a minisztérium lépcsőházában. A néni emlékezete szerint főnöke ekkor maga mellé ültette, s a hivatalsegéddel hatalmas tálcán enni-innivalót hozatott, amit aztán el kellett fogyasztania.

Gaál nénit láthatóan nemigen érdekelték a minisztérium ügyei: tevékenysége mindössze a gyorsírásra-gépelésre, valamint „ajtónállói” feladatok végzésére szorítkozott, ugyanis íróasztala közvetlenül a miniszter ajtaja előtt helyezkedett el, így felügyelhetette a főnöke elé járulókat. Az előbbi jelenet szerint szükség esetén Nagy Imre is gondoskodó szerepet játszott, amennyiben alkalmazottainak szüksége volt erre – ugyanakkor valamikori titkárnője jóval szívesebben beszélt a saját gondoskodó-védelmező, mégis uralkodó, a „kulcsok hatalmával” rendelkező feladatáról. *„Szegény miniszter úr sokat volt beteg a szívével. De nekem ott igen rossz helyem volt, az ajtaja előtt, mert ahogy bejöttek a folyosóról, engem találtak, a másik tisztviselő odébb ült. Sok-sok vesztegetésnek voltam kitéve: volt ott vaj kilószámra, szappan dobozszámra! Pénzünk is rengeteg volt, ugye, mert a fizetés, meg a túlórák állandóan, meg a „lakat a szádra”-pénzek... Tehát nálam kellett jelentkeznie annak, aki be akart menni. Senkit nem engedtem be, (fokozódó hangerővel, szigorú arckifejezéssel) én bizony senkit nem engedtem be! Nálam jelentkezett a feleség is Erzsivel, meg Vorosilovék is – na őket beengedtem (nevetünk).”¹⁸* Az iparművészeti főiskolából lett titkárnő tehát bár sohasem folyt bele a nagypolitikába, mégis öntudatosan emlékszik vissza „miniszterőrző” tevékenységére, melynek révén mégiscsak beleszólhatott valamelyest az ügyek menetébe.

A kezén átmenő aktákról, az irodájában megforduló politikusokról viszont semmiféle előhozható emlékképet nem talált. Annál meglepőbbnek éreztem, hogy mint ahogy Horthy nagyszerű tulajdonságainak felsorolása a felesége ruhájának aprólékos leírásába fordult (az eucharisztikus kongresszuson viselt öltözetre ismerni a jellemzésben, melyet feltehetően ő is csak fényképről ismerhetett), Nagy Imréről vagy Vorosilovról is csak homályos „drága jó ember

---

18 1. sz. interjú. 2004. jan. 31. 5–6.

volt”, utóbbiról: „*udvarias úriember volt*”-szövegei maradtak, de a társaságukban lévő hölgyek ruháit szinte tapintható közelségbe helyezte szavaival. „*Jaj, hogy is hívják, Vorosilov úr, az egy udvarias úriember volt; mikor jöttek elbúcsúzni, volt vele egy fiatal orosz katonahölgy is, talán a lánya.* (felháborodva folytatja, mint aki már előre kikéri magának a rosszindulatú feltételezést:) *De nem ám nadrágban, neeem! Szép kis kosztium volt rajta...*”¹⁹ (Itt a ruha részletes leírása következik: szabás, vonal, anyag, szín, kidolgozás.)

Főnökével kapcsolatban pedig: „*Ó, ő aztán mindig nagyon kedves volt! Ő is, a családja is. Az Erzsi lánya gyakran volt nála, nagyon jól beszélt oroszul, persze, az apjával együtt kint lakott ő sokáig. Hát egyszer látom ám, hogy valami rémséges ruhában jön be! (Összecsapja a kezét, arcán hitetlenkedő, kissé kaján mosoly.) Mondom neki: Erzsikém, mi van rajtad, mi ez a daróc?! Hát, azt mondja, ez szovjet női ruha. (Lefesti, mintha maga előtt látná a ruhát, közben jobb kezével textil morzsolgatását imitálja.) De már akkor ő is csak nevetett, hiszen itthon volt.*”²⁰

A kézimunka-tanárnő, a leendő iparművésznő tehát nem maradt hűtlen mesterségéhez: valóban úgy tűnik, hogy a vérmérsékletéhez jól illő irányító poszttól eltekintve nemigen érdekelte a minisztérium tevékenysége, mint ahogy az átalakulóban lévő Magyarország közléte sem. Amint lehetett, tényleg visszament a főiskolára, emellett tanári állást vállalt a Nagy Imre segítségével nagy nehezen tető alá hozott háziasszonyképző szakiskolában („*Könyörgök, miniszter úr, tessék megengedni ezt az iskolát, hadd menjek oda – de csak mondja: Értse meg, most néhány évig nem lehet.*”), s minden különösebb szívfájdalom nélkül búcsúzott a minisztériumtól. Volt főnöke teljesen eltűnt a számára, s ’56 eseményei sem érintették meg túlságosan, bár sajnálkozva szólt a „miniszter úrról”: „*Nagyon nagy bűnt követett el a magyar, mikor őt elpusztította: szocialista volt ugyan, de nem ateista. Nem.*”²¹ – Nos, számos alkalommal hangozhatott el a Nagy Imre halála miatti bánkódás, az őt elítélő rendszer iránti düh, gyűlölet, vagy egyszerűen a rezsim véttségének kifejezése, de bizonyára kevesen említették ennek kapcsán rögtön Nagy istenhitét, főként ilyesfajta kontextusban, mint Gaál néni, aki a „nem ateista” kitéllettel mintegy magyarázta, miért számított nagy bűnnek a miniszterelnök megölése. Ez a megjegyzés alkalmas arra, hogy továbbvezessen bennünket, hogy ennek kapcsán megvizsgáljuk Gaál néni és a vallás viszonyát.

---

19 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 2.

20 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 16.

21 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 18.

Második csapás: a vallás

Gaál néni szempontjából rendkívül lényegesnek számít az, hogy valaki milyen viszonyban áll a hittel: Nagy Imre tevékenységének sommás értékelésekor is a végső, kedvező ítélete kijelentésekor döntő súlya volt annak, hogy a volt minisztert istenhívőnek ismerte meg.

Interjúalanyunk azonban korántsem érte be az Isten létéről való meggyőződéssel, számára a hit, a hívő mivolt jóval többet jelentett. Életút-elbeszélésében újra és újra előkerül református identitásának kérdése, visszatérő elemként jelentkeznek a református egyházhoz való kötődésének bizonyítékai. A kálvinista Rómában született leány számára magától értetődő volt a vallásos neveltetés, a Dóczi²² szigorúan puritán világa, a rendszeres részvétel az istentiszteleteken. Az egyház később sem engedte el a kezét, és főiskolai tanulmányainak végzésekor is gondoskodott ételéről, szállásáról a Soli Deo Gloria-egyesület, kenyérkereseti lehetőségéről a diakonissza-intézet. A református egyház – akár a katolikus – nagy figyelmet fordított a korszakban az egyesületi élet, a belmisszió fellendítésére, a hívek és az egyház találkozásainak elősegítésére, a soraikhoz tartozók testi-lelki segítésére: így a felsőfokú végzettséget szerző, vagy egyedülálló dolgozó nők patronálását szintén felvállalták. Az egyházhoz tartozás jóval többet (esetleg: mást) jelentett, mint ugyanazon hitelvek vallását: az egy váláshoz tartozás egy tágabb családhoz tartozás lehetőségét hozta, melynek tagjai természetesnek tartották, hogy a soraikba tartozót adottságaikhoz mérten segítik, és azt is, hogy a felekezetük képviselőihez forduljanak szükség idején.

Így amikor Gaál néni feljött az Iparművészeti Főiskolára, az első teendője az volt, hogy a Dóczi igazgatónője által írt ajánlólevéllel felkeresse Ravasz László püspököt, és megkérje, hogy kerítsen szállást a számára. A hittestvéreibe teljes bizalommal kapaszkodó, Budapesten ismeretséggel nem rendelkező lány naivsága talán a püspököt is meglepte. *„Kérdezte nagy mérgesen: Hogy mer egy fiatal lány így nekivágni az életnek? Hol fog aludni, azt tudja már? Erre nem mertem bevallani, hogy dehogy tudom, csak kinéztem az ablakon, és mutattam: ott. Erre elkezdett kiabálni: Ott a kisapok vannak! [...] De aztán csak azt mondja: Menj be a feleségemhez, az majd lehúz valakiről egy kabátot!”*²³ Úgy tűnik, a bizalom nem volt megalapozatlan, és az egyház többnyire segédkezet nyújtott híveinek, amit

---

22 Az 1824-ben alapított Debreceni Református Leánynevelő Intézet híres igazgatójának, a hazai nőképzés egyik apostolának, Dóczi Gedeonnak (ig. 1874-1908) halála után 17 évvel vette fel a Dóczi nevet. Az intézethez elemi iskola, tanítóképző és gimnázium is tartozott. A legendás hírű intézmény tulajdonképpen a református leányok egyfajta elitképzője volt (az iskola leghíresebb ábrázolásának Szabó Magda *Abigél* című regényét tekinthetjük).

23 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 13.

azok szívesen fogadtak, s – Gaál néni interpretációja szerint – tulajdonképpen el is vártak.

Az ilyesfajta segítségnyújtás azokra vonatkozhatott, akiket református hitre kereszteltek, de természetesen nem minden református volt hitéletét komolyan vevő, vagy akár csak istenhívő sem – ezért jegyeztem meg, hogy az ugyanazon valláshoz tartozás egyáltalán nem szükségszerűen jelentette az ugyanazon hitelvek, világnézet vállalását. Gaál néni nem csupán vallásosnak, de hívőnek is nevezi magát²⁴ – ez a szó bizonyos korabeli református körökben eléggé visszatetszőnek tűnt, hiszen az intenzívebb egyéni kegyességre, Istennel való szorosabb kapcsolatra nagy súlyt helyező, a hagyományosnak tekintett kereszténységet elégtelennek ítéelő ébredési mozgalom hazánkban nem örvendett túlzott népszerűségnek.²⁵ A néni azonban a talán legnevezetesebb ébredési egyesület, az angolszász mintára szerveződött Bethánia bibliaóráit látogatta: erre nem csupán a könyvespolcán helyet foglaló *Hallelujah!* énekeskönyv utal, de erről árulkodnak gyakorta használt bibliai hasonlatai, vallásos töltetű felkiáltásai, illetve vallásos szóhasználata is (*Úr Jézus, az Úr kegyelme, a drága Szentlélek* – ezek a bethánista érintettség mellett érvelnek).

Gaál néni a kisegyházak – melyek az ő idejében még szektáknak számítottak – tevékenységét sem tartotta elvetendőnek. Egy alkalommal egy olyan ismerőséről mesélt, aki efféle csoporthoz tartozott, és elismeréssel szólt róluk, mondván: azok is tiszta, élő hitű emberek (ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy sohasem volt „kisegyházi” alkalmon, tehát tökéletesen testvéreinek mégsem érezhette őket). A nagy ellenfél Gaál néni szemében a római katolikus egyház volt.

Interjúalanyunk elbeszélését hallgatva tulajdonképpen többé-kevésbé igazat kellett adnunk Szekfű Gyulának, aki szerint a jelenkor egyik legjelentősebb kérdése a vallási ellentét, mely a katolikus-protestáns szembenállást jelentette.²⁶ Gaál néni megvetően, kissé sajnálkozva említette a pápa híveit, akik nem értesülhettek a valódi örömhírről: „Nézem a televíziót, mennyi fiatal a miséken!

---

24 A 20. századi protestánsok körében az egyházas vallásosság szempontjából három fő típus különíthető el: egyháztagnak, gyülekezeti tag, hívő gyülekezeti tag. Gaál néni – ezt a felosztást követve – kétségkívül a harmadik csoportba sorolható, vagyis a bensőséges vallási életet élők csoportjába. Lásd KÓSA, 1993. 45–46.

25 Például későbbi egyházkerületi főgondok (és miniszterelnök), a református identitását hangsúlyozó Tisza István élesen elítélte a református egyházon belül felbukkanó „szenteskedő, hypokrita kálvinista jezsuitákat”, és inkább a vallás ellenségeit látta bennük, mint a hitélet fellendítőit, mivel túlzó kegyességükkel „elidegenítik a művelt embert” a vallástól. Idézi SZENTPÉTERI KUN, 1928. 62.

26 SZEKFŰ, 1989. 427–433.

*Bizony, sok szerencsétlen fiatal van, aki se innen, se onnan nem hallott a hitről, aztán ott vannak a katolikus gyülekezetekben. Én nagyon sajnálom szegényeket, nagyon sajnálom.*²⁷

A katolikus gyakorlat követése mindig nevetségesnek hatott előadásában, a szertartásokon részt vevők, előírásokat megtartók egy fölösleges előadás groteszk szereplőiként bukkantak fel, és még rosszabb színben tűntek fel azok, akik ugyan református vallásúak voltak, de mégis kötődést mutattak a katolikus hagyományokhoz. „*Nagyanyám hiába volt nagy református, hiába. (tekintete gunyoros, szája félmosolyra húzódik:) Pénteken tartott böjtöt. Ez volt a mániája!*”²⁸ Gaál néni szerint a jó protestánsnak semmiképpen nem szabad elhagynia ősei hitét: a protestáns egyházak között szabad az átjárás, de a katolikus dogmák, hitgyakorlat vállalhatatlanok, amelyek elfogadására még a nemzet ügyének szolgálata sem utasíthat: „*Horthyt bizony meg is koronázták volna, ha áttér. Nem volt rá haj-lan-dó!! Nem bizony!*”²⁹

Gaál néni önképéhez tehát mindenképpen hozzátartozott a vallásosság: ez jelentette a református egyháztagság vállalását, az egyház megtartó családként, segítőként történő értelmezését, az intenzív hitéletet, valamint a katolikus-protestáns elkülönülés hangsúlyozását.

Harmadik csapás: a család

Mint már említettem, Gaál néni életút-elbeszélése nem gyermekkor- vagy családbemutatással kezdődött, hanem a '44/45-ös, számára fontos események elmesélésével, s ezekre többször visszatért. A háziasszonyképzőért folytatott harca kapcsán ugyan megemlítette, hogy a főiskolára való visszajutás mellett az is motiválta, hogy édesanyját („*az Édesanyját*”) is felköltöztesse Budapestre. Amikor valóban megkapta a tanári kinevezést, s mellette a szolgálati férőhelyet, csakugyan magával hozta az akkor már özvegy idős hölgyet. A Gaál néni számára központi jelentőségű történet elbeszélése sohasem ért véget a minisztériumi kalandjaival vagy a vágyott állás megszerzésével, a főiskolára való visszajutással: viszontagságait minden esetben tovább sorolta. Ennek kapcsán szorgalmas, az Iparművészetin rendkívül törekvő nőként jelenítette meg önmagát, aki számára a tanári teendők mindössze az élet elutasíthatatlan kívá-

---

27 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 12.

28 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 22.

29 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 17.

nalmi közé tartoztak, és a tanítványok sora helyett a kézimunkák mives kidolgozottsága jelent meg emlékeiben.

Szintén az élet visszautasíthatatlan feladatai közé tartozott – és az előbbinél bizony jóval keservesebbnek tűnt – az édesanyáról való gondoskodás feladata, a rá háruló otthoni kötelezettségek elvégzése. Amikor beszámolójában erre a pontra ért, arca szenvedővé, hangja halkabbá vált, beszédének tempója felgyorsult, meg-megrebbenő pillái mintha még most is a rég halott asszony rosszalló tekintete előtt menekülnének: *„Borzalmas volt, bor-zalmas volt! Édesanya ekkor már 70 éves múlt, teljes kiszolgálásra tartott igényt. És előteremteni, amit megesszik! Ő bizony még töltött galambból főzte a levest. Vágott baromfit én meg nem vehettem soha!”*³⁰ (Ezek után hosszas beszámoló következett az anya táplálkozási szokásairól, igényességéről, melynek kissé pikáns jelleget kölcsönzött, hogy Gaál néni – mint az interjúút kísérő uzsonnából kiderült – csak a legnagyobb megvetés hangján képes beszélni a vaj és citrom helyett margarint és bolti citromlét fogyasztó egyedekről, a gyári süteményekről stb.)

A volt titkárnő tehát otthonában folytatta a gondoskodó tevékenységet: mintha valamelyest megfordultak volna a családi viszonyok, és anyaként igyekezett kielégíteni nyugtásködő gyermeke kívánságait. Ugyanakkor a nonverbális közlései, no meg a *„Jaj, az a kenyérgond, az a rettegés! Jaj, anyukának erről nem volt szabad tudnia!”*-féle sóhajok arra utalnak, hogy mégis az uralkodó típusú anya nemtetszésétől való félelem, de legalábbis a mindenáron való megfelelni, teljesíteni vágyás is közrejátszott a gondoskodó szerep felvállalásában. Szintén utóbbi megállapítás mellett szól, hogy még az édesanya sok gondot okozó „étkezési értékrendjéből” átvett bizonyos elemeket, és az, hogy egyébként is számos dologban ragaszkodik ahhoz, amit anyja megszokott: az asztalterítés rítusától kezdve a templomban elfoglalt padjáig. Honnan eredhetett az édesanya figyelme, elismerése, szeretete iránti erős vágyakozás? – Nos, talán megkísérelhetünk választ adni erre, ha az igen nehezen – csak az interjúztató kérdésére-kérésére – előkerülő gyermekkori, családi emlékeket megvizsgáljuk.

Az indító megjegyzés a gyermekkorról: *„Nyolcan voltunk testvérek, én voltam a nyolcadik.”*³¹ Közvetlenül ezután került sor a szülők anyagi hátterének bemutatására: édesapjának malma, Debrecen melletti tanyája volt, és a város legnagyobb adófizetői közé tartozott, de *„gonosz mesterkedések”* miatt elvesztette a vagyonát (lásd: összeesküvés-elméletei a politikusokkal kapcsolatban). Hogy pontosan miként történt a dolog, az az elbeszélés alapján rekonstruálhatatlannak tűnt (kulcsszavak: váltó, kezesség, jószívűség – de mindez teljes kibogozhatatlan-

---

30 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 6.

31 2. sz. interjú. 2004. febr. 7. 25.

ságban, rendkívül zavarosan előadva), míg egy kérdés meg nem világította, hogy a vagyonesztés még Gaál néni születése, vagy legalábbis „eszmélése” előtt történhetett: ez egyrészt természetesen magyarázatot ad a furcsa, sejtelmesnek ható mondat szerkesztésekre, másrészt elgondolkodtat a történetek jelentőségén a néni szempontjából, aki úgy beszélt családjá tönkremeneteléről, mint aki végigzigzulta, meggyászolta a – nyilván hosszabb – folyamatot. Gaál néninek bizonyára sokat jelenthetett az egykori anyagi biztonság elvesztése, pontosabban meg sem tapasztalása, a cívis-pozíció megrendülése.

A szülői ház képe is felsejlik néhány szó erejéig: „*Persze már nem a miénk. Néhány éve (mint később kiderül: 1984-ben) jártam benn, képzeljétek, a mennyezetet kiszedték, és helyette üveget raktak be, de igen szép látvány, ízléses.*” Ezen túl azonban semmi emlék nem kerül elő a családi fészekről, mint ahogy a szülői együttesről sem sok. Az apáról például, az anyagi helyzetén, és vallásosságát bizonygató, nagyon meleg hangú megjegyzésen túl csak az, hogy 15 évvel volt idősebb a feleségénél (Gaál néni születésekor 49 éves), de halála is csak úgy került elő, hogy a néni minden előzmény nélkül megemlégett: az „*Árvaegyesülettől*” kapott iskolaszereket.

Interjúztató (naiv csodálkozással, halkán, ugyanakkor kétségbeesve, hogy valamit nagyon elronthatt): „*De hát miért, Gaál néni?*”

Gaál néni (nagy türelemmel, mint aki ötödször ismétli a leckét a nehézfejű, de kedves gyerekeknek): „*Mert az édesapa meghalt, nyolc- vagy kilencéves lehettem.*”

A kislánynak tehát nemigen volt alkalma, lehetősége igazán közel kerülni az általa bizonyára nagyra tartott apához – feltehetően az erre adott magyarázat-mentegézési kísérlet része az életkorára irányuló megjegyzés. Az apa elismerésére, jóleső simogatására vágó lány hangja az is, amelyen a csaknem százszentűs hölgy többször, nagyon elégedetten, csillogó szemmel előadja: édesapja mindegyik gyerekre egy-egy házat akart hagyni, de nem tudott, és végül mégis lett saját lakásuk! – Büszkesége jogosnak tűnik, hiszen jelenlegi háza szolgálati lakás volt, amelybe édesanyját sikerült beköltöztetnie, ezáltal valamiféleképpen új családi központot kialakítania; és egyik nővére lakását – egyik főnöke segítségével – szintén ő szerezte. Beteljesítette tehát az apai akaratot, tulajdonképpen családfői szerephez jutott: méltó utódává vált a korán elhalt szülőnek.

Az anya alakja erőteljesebben látszik, bár a szerető anya-toposzt hiába keressük az elbeszélésben – ez elég sokatmondó, hiszen a korabeli értelmiségi női életút-beszámolókból, pályaképekből általában hangsúlyos a „meleg családi együttes”, különösen pedig az anya támogató-elfogadó attitűdjének említése. Gaál néni mindig édesanyja törékenységét, kíméletre és gondoskodásra méltó figuráját emelte ki. A „*szegény édesanya*” szenvedését, elesettségét növelte, hogy négy gyermekét már csecsemőként vagy kisgyermekként elvesztette, és a nyolc-

cadik csecsemője – maga az interjúalanyunk – sem látszott egészségesnek születésekor, ráadásul az életben maradt két lány és egy fiú után lánynak született.

„*Elég bánat volt az!* – szól a rendkívül fájdalmas, intenzitásával szívbe markoló, lemondást, illetve keserűséget kifejező hanglegjtéssel és testbeszéddel előadott monológ. – *Én kéken születtem, az orvos örökbe akart inkább fogadni. Én nem nagyon kellettem már. Én bizony hibáztatom a sorsot és az embereket! Édesapa bemeleg látogatni, kék voltam, tudjátok, mi az? Klinikai halott. Ott a három gyerek, Laci 10 éves, hát csak elsírja magát: Meghalt a kistestvérem! Pedig, jaj, én sírattam el a végén... Nem, nem lett volna szabad beleavatkozni az embereknek, az Úr Jézus tudta, hogy nem lett volna szabad megszületnem erre a nyomorúságra. (Néhány percig elidőz ennél a tragikus gondolatnál, a már elhangzott szavak sorrendjét változtatva, de új elemet nem hozva az elbeszélésbe.) Miért nem kellek senkinek? Nem tudok én semmit már, nem tudok semmi szolgálatot tenni.*”³²

Gaal néni tehát édesanyja és családja tragikus sorsának betetőzését látja világra jövetelében, ő a – nővére szavaival – „*kis vakarék*” gyerek, aki nem tudja pótolni az elvesztett, teljesíteni az elvárásokat, ehelyett további gondot okoz. A „*nem kellettem/keltek*” tragikus színezetét erősíti a kedves báty, Laci halálának képe. Bár bizonyos, az én védelmét szolgáló elemek is fellelhetők a monológban: a báty siratásának tulajdonképpen adható egy „én, az általad gyengének nevezett, bizonyultam erősebbnek”-értelmezés; ilyen elem az emlékekben váratlanul előkerülő orvos, aki nemcsak megmenti, de örökbe is akarja fogadni a vér szerinti szülei által kevésbé kívánatosnak ítélt csecsemőt (kétszeresen vállalná a szülő-szerepet); vagy a tehetetlenség és alkalmatlanság kifejezése, mely szinte hívja – és meg is kapja – a megfelelő kadenciát, vagyis a hallgató tiltakozását, és a jelenlegi „szolgálat” fontosságának bizonygatását (elbeszélőnk ezután könnyedén átgrik kedvenc történetéhez, a '44/45-ös eseményekhez).

Mindenesetre a születés körülményeinek ecsetelése után már érthetőbb, miért akarta olyan magától értetődően vállalni az anya eltartásának terhét a főiskolás lány, és miért emlékezik önelégülten a kisiskolásként elfogadott „*cseledei feladatkörére*” az anyja mellett, holott szavai a rengeteg erőfeszítésről, igyekezetről, kevés időről beszélnek. Gaal néni valószínűleg az anya kiszolgálásával, gondozásával igyekezett megszerezni magának az őt – szerinte – egykor elutasító szülőt, és gyengeségének, törekénységének hangoztatásával meggyőzné a hallgatót, esetleg önmagát is, hogy amit vállalt, szükségszerű, és mindenféle hátsó gondolat nélküli, elismerésre méltó áldozatos cselekedet.

Gaal néni emlékeiben tehát az anya elsősorban nem anyai, hanem kiszolgáltató, gondoskodásra szoruló szereplőként jelentkezik, aki nem akarja,

---

32 2. sz. interjú. 2004. febr. 13. 27.

nem tudja a felnőttek kemény világában, a „*kenyérharcban*” és a fárasztó házimunkában helyét elfoglalni, és ez nem is várható el tőle. A lányának a gyenge, törekeny nő elfogadása, elismerése utáni vágya nem a gyerek viszonyulását az anyához, nem is az anya gondoskodó szeretetét gyermeke iránt, hanem talán inkább a szíve hölgyét kímélni és védelmezni akaró, a család gondját csakis magáénak érző úriember viselkedését idézi. A Gaál családban az anyát tekintve tulajdonképpen megállt az idő, és múlt századi „gyöngye virágszál”, az élet dolgairól, gondjairól keveset tudó dáma szerepében hagyták, míg lányai már legalább középiskolai végzettséget szereztek, munkát vállaltak, és személyzet nélkül tartották rendben a lakást.

„*Édesanya jó pedagógus volt* – emlékszik Gaál néni, és ilyenkor kezdene örvendezni a hallgató, hogy bizonyára valamilyen, számunkra eddig nélkülözött gyermekkori együttlét emléke, kis történet kerül elő –, *mert mindegyik gyerekének volt valami mániája, és ő ezt elnézte. Laci bátyám hegedült és a lombszövővel foglalkozott, a nagyobbik nővérem állandóan hímzett, a másik frivolitét [azaz frivolitásként is ismert, rendkívül finom csipkefajtát] készített, persze anyuka is kézimunkázott, ő horgolt. Én meg – hát amit tőlük ellestem. Élünk, ki-ki a kedvtelésének.*”³³ Nem túlságosan látjuk igazoltnak az elismerést kifejező indítást, bár ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy Gaál néni szemében már az is dicséretre méltónak számított, hogy a szülő nem korlátozta gyermeke ártatlan hobbiját. A családi együttes azonban nem tűnik valódi, meleg fészeknek, az anya inkább gyermekmegőrzőként, felügyelőként, mint jó pedagógusként, és a legkevésbé szerető-gondviselő édesanyaként jelent meg. Ugyan bizonyára ő tanítgatta lányait a kézimunkázásra – a nevelők mellett –, de ez nem hangsúlyos az elbeszélésben, sőt a nővérekkel kerül egy sorba ebben a vonatkozásban. Gyermekkori kis családi történettel tehát nem szolgálhat forrásunk, a családtagok emlékeiben inkább egymás mellett, mint együtt éltek – ezen az úton nem mehetünk tovább. A kedvtelések jellegéből viszont következtethetünk egyrészt arra, hogy a klaszrikus nemi szerepek meghatározóak voltak ebben a tekintetben; másrészt, hogy valóban polgári családról lehetett szó, hiszen a hangszertanulás és a frivolité készítése mégis elterjedtebb volt az úgynevezett „középosztályban”, mint az alsóbb rétegeknél.

Említésre méltó, hogy míg Gaál néni a két nővérét mindig csak „*az egyik/az idősebb nővéremként*” emlegette, fivére „*funkciójához*” minden esetben hozzátette a keresztnéve becézett alakját (holott a nénjei esetében sokkal indokoltabb lett volna a megnevezés, hiszen bátyja csupán egy volt). A báty azonban nyilvánvalóan fontosabb szerepet töltött be a kislány életében, mint a két másik

---

33 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 28.

leány. Mint láttuk, ő volt az, aki – a „kistestvér” emlékeiben legalább – rögtön kinyilvánította, hogy a családjához tartozónak, vérének érzi, bármennyire kétségbeesztőnek tűnik az egészségi állapota, emellett részvétét is kifejezte. A két nővér a további emlékekben sem kerül elő jellegzetes figuraként, a hűg életében lényeges szerepet játszó alakként. Gaál néni mindössze külsejükről, hajviseletükről, a legszebb ruháikról mesélt (természetesen rendkívül részletesen és szakszerűen), de nem utalt kapcsolatukra és jellemükre sem, illetve egyetlen megjegyzés jutott az egyik lánytestvér belső tulajdonságainak, jellemző módon a viselete sajátosságaival illusztrálva azt: „Az idősebb nővérem olyan kis pimasz volt, hogy amikor gyászoltunk, akkor sem volt hajlandó a fekete fülbevalóját felvenni, csak az aranyakat.”³⁴ (E megállapítás jó adalékul szolgál a 20. század elejének polgári gyászviseletének egy szeletkéjéről, tudniillik a csillogó ékszerek helyett a fekete fülbevaló egyetlen díszként való megtűrésétől, bár egy korabeli illemkönyv szerint még az efféle ékszert is el kellene vetni ilyenkor.)³⁵

Laci bátyjáról jóval több szó esett, a róla szóló emlékek élőbbnek, melegbnek tünnek. Hosszasan, csillogó szemmel ecsetelte a fiú kiváló zeneszerzői adottságait, hegedűjátékban megmutatkozó tehetségét, ügyes kezét; emellett – ami nyilván fontosabb volt a húgnak – kedvességéről, testvéréhez fűződő szívélyes viszonyáról tett említést, bolondozásaikról, játékos kedvéről, amellyel szívesen fordult a nála 10 évvel fiatalabb kislány felé. A szeretett báty halálának említése az egyetlen, ami 89 év elmúltával párába vonta az idős hölgy szemét, és besorozásának időpontja az egyetlen pontosan megnevezett dátum elbeszélésében (a többi dátummegjelöléskor legfeljebb évet és hónapot, gyakrabban csak évet használt, illetve saját élete eseményeihez – első elemista vagyok; főiskolásként; a kiállítás után – kötötte az időpontokat). Gaál néni Laci kis tárgyait ereklyeként őrzi, erre utal az is, hogy fényképeiket szívesen mutogatta hallgatóinak, bátyja megmaradt holmijáról szólva háromszor is megígérte, hogy megnézhetjük azokat, ám végül mégsem került rá sor, nem méltatott féltett kincseinek megtekintésére.

A családi portréről csupán a nagymama alakja sejlett elő egy-két pillanatra (szorgalmas és takarékos, vallásos matriarcha, a klasszikus cíviserények egyesítője), valamint az egyik nővér lánya. *Magduska*: ez a név mindenkor úgy hangzott Gaál néni ajkairól, mintha édes gyümölcs zamatát ízlelgetné. Nem csupán az „őszibarackízű” névhez, magához a kedves unokahúghoz is csupa édes képzet kapcsolódott. Barátnő, testvér és gyermek volt egyszerre nagynénje szemében: a néni a sokat emlegetett gondoskodó szerepkörét szívesen vállalta,

---

34 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 4.

35 Arany, 1910. 53.

azonban emellett szívesen és kapkodva mesélt húga életéről, kedvteléseiről, mintha szavai segítségével újra és újra megjeleníthette volna az egykori copfos dóczistát, akit olyan közel érzett magához, és úgy adta elő jegyessége és házassága kalandos eseményeit, mintha a saját története lett volna.

Bizonyos szempontból igen, ez volt elbeszélőnk saját házassági története, a házasság története, melyhez legközelebb kerülhetett. Gaál néni – mint említettem – sohasem ment férjhez, udvarlóit vagy férfiismerőseit sem említette. Meglehetősen nagy merészségnek éreztem, amikor magánéletének ezt a részét firtató kérdésemet feltettem, de megkönnyebbülésemre nem utasította vissza a válaszadást. Nem bocsátkozott tapasztalatai, vágyai részletes megmutatásába (ezt tulajdonképpen nem vártam tőle): erre a kérdésre egy történet volt a felelete. Elbeszélése szerint miután a debreceni tanítóképzőben oklevelet szerzett, a kézimunka-tanárnői szakra jelentkezett, ezt azonban már munka mellett végezte. Munkaadója egy ügyvéd volt, aki mellett titkárnői feladatokat látott el, s ez a főnök, de különösen öccse, a pesti zsidó úriember rendkívül figyelmes és szíves volt vele, és utóbbi – az elbeszélő szerint – számos alkalommal célzott arra, hogy közelebbi kapcsolatot is el tudna képzelni a lánnyal. Gaál néni azonban tudtára adta a kedves fiatalembernek, hogy nem szerepel tervei között a menyasszonyság, így a férfi visszavonult. Hogy mennyi ebből a történetből a valóság, és mennyit kell elbeszélőnk azon kompenzációs törekvésének tulajdonítanunk, hogy íme, szabad akaratból, a jó parti lehetőségét tudatosan elvetve vállalta az egyedüllétet, természetesen lehetetlen megállapítani. A néni nem csupán szavait vetette be meggyőzésünkre: mondandója illusztrációja-képpen elővette az udvarlójelölt által ajándékozott, ódon német nyelven, gót betűkkel írt, csodálatos illusztrációkkal ellátott kézimunka-könyvet, és az értékes kiadványra, annak kedves ajánlására, valamint az ugyanazon férfi által küldött porcelán dísztárgyra tekintettel nem szabad teljesen elutasítanunk ezt az értelmezési lehetőséget sem.

S hogy mivel magyarázta a kikoszorázást a hitét gyakorló debreceni polgárlány? Nem a vallási különbségekre, esetleges családi ellenvetésekre hivatkozott, hanem arra, hogy „*az Iparművészetre vágytam, el akartam végezni mindenképpen a főiskolát*”³⁶ – mondta sóvárgó, gyermeki tekintettel. A saját család, a családi női szerepek háttérbe szorultak, a hivatás mindent meghatározó volta tűnik elő tehát interjúalanyunk emlékezetében: az anyai feladatok helyett a textilben, az agyagban, a vászonban akart valami újat létrehozni, „*a teremtésben részt vállalni*”. Gaál néni a női szerepekre vonatkozó kérdésekre kifejtette, szerinte a nők értékesebbek a férfiaknál, két okból is. Egyrészt, mivel az Isten „*Ádámot*

---

36 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 14.

*nem, de a nőket nemes anyagból alkotta”, másrészt mert a nő feladata is neme-
sebb: „igen, egy magas piedesztálra emelte. Amikor egy élő a világra jön, akkor az anya
segédkeze a mindenható teremtőnek, közös vele.”³⁷ A modern élet erkölcsi lazaságáért
szintén a férfiak a felelősek, mivel a családi tűzhely mellől ők mozdították ki a
nőket. A nő tehát kétségkívül különb a férfinál, még akkor is, ha nem válik
anyává. A konzervativizmus, a keresztény értékrend és a feminizmus sajátos
keverékét felvonultató Gaál néni mindenesetre csak közvetetten lehetett se-
gédkeze a teremtőnek.*

Negyedik csapás: a hivatás; az értelmiségi nő

Interjúalanyunk tehát nagy súlyt helyez annak közlésére, hogy szakmai céljai kétségtelenül elsőbbséget élveztek az élet egyéb területeihez képest, s nem próbálkozott a szakmai és a családi feladatok, szerepek összeegyeztetésével. Vajon elsősorban a társas kapcsolatok terén elszenvedett kudarcok kései kompenzációjaként kell értékelnünk a hivatásának élő nő képének élénk rajzolását, vagy valóban ilyen lényeges lehetett számára a hivatás?

Gaál néni – elmondása szerint – orvos akart lenni, vágya azonban rossz anyagi helyzetük miatt nem teljesülhetett. Elbeszélésében – a századelőn született értelmiségi nőkhöz hasonlóan – befelé fordul, ábrándozó, ugyanakkor a világból az őt érdeklő dolgok felé csillapíthatatlan tudásszomjjal forduló kislányként jelenítette meg gyermekkori önmagát.³⁸ Gyermekkori történetei csak ritkán kapcsolódtak az őt körülvevő emberekhez, a társaival vagy családtagjaival közös időtöltésekhez: emlékei középpontjában mindig ő áll, és legtöbbször egyedül, illetve kedves tárgyaival. Első emléke is magányos szórakozáshoz, csendes megfigyeléshez köthető: egy békát szemlélgetett hosszasan. Az „élettudományok” iránti érdeklődése megmaradását támasztja alá a – már a második világháború után szerzett – természettudományi (tanári) diplomája, valamint az is, ahogy ódai magasságokban képes szárnyalni egy lepke csodálatos formáiról, vagy a „*legcsodálatosabb teremtmény*”: az ember testének jellemzőiről szólva.

Lehetséges tehát, hogy csakugyan a természettudományos, orvosi pályák érdekelték, ezért találta örömet az élővilág megismerésében. Az anyagi korlátok említése reális érvnek tűnik, hiszen az orvoskarok tandíja csakugyan nem

---

37 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 6.

38 Lásd Pályám, 1937–38.

tartozott a legkönnyebben kifizethetők közé,³⁹ ráadásul az ottani elfoglaltságok nem tették lehetővé az egyetem melletti munkavállalást, ellentétben például a jogi karokkal. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy bár a korabeli fel fogás bizonyos szempontból a női jellemhez illőnek ítélte az orvosi hivatást (leginkább annak gondoskodó jellemzőit hangsúlyozva), mégis meglehetősen gyakran kerültek elő olyasfajta megállapítások, hogy a gyógyítás tragédiája a nők doktorrá avatása, hiszen azok – kedvezőtlenebb fizikai és lelki jellemvoná saik miatt, az erkölcsi érveket is hangsúlyozva – egyáltalán nem alkalmazhatók Hippokratész utódaiként.⁴⁰ Az orvosnak készülő, de más pályára kényszerülő Gaál-lány egyáltalán nem számított kivételes esetnek pályamódosítását tekintve: mind a kortárs női pályaképek, mind a középiskolások pályaválasztási szándé kát és a tényleges felvételi adatokat rögzítő országos statisztika arról számol be, hogy számos lány kényszerült lemondani a vágyott orvosi képzésről.⁴¹

Csakugyan olyan kényszer lett volna Gaál néni pályamódosítása? Termé szetesen azt lehetetlen megállapítani, hogy mi vonzotta volna az említett pá lyához, az azonban bizonyos, hogy bármennyire érdekelte az orvostudomány, már 14 évesen, amikor középiskola helyett tanítóképzőbe iratkozott, bizonyos fokig eldöntött, hogy mégsem pályázik majd az orvoskarra. 14 évesen első sorban a szülők döntenek-döntöttek az iskolaválasztás kérdésében – de a végzett tanítónő később sem próbált közelebb kerülni álmai hivatásához: nem tette le az érettségit, és további okleveleit is olyan területeken szerezte, amelyeknek nem volt előfeltétele az érettségi vizsga megléte. Úgy tűnik, a fiatal lány korán eltemette orvosi ambícióit, ehelyett az ábrázolás, a megjelenítés művészete felé fordult érdeklődése, vagy talán ráébredt, mégsem vállalná szívesen a dok tornők életét, és inkább a jelleméhez illőbb foglalkozás mellett döntött – gondolhatja a hallgató a sikeres művész-tanári pályára, s legfőképpen a nem túl felkavaró narratív szerkesztést tekintve.

Azokban az orvos-szakma elvetésére vonatkozó narratíva váratlanul inten zíven élővé, fájdalmassá vált, mely valami hatalmas, mindent felforgató élmény közelségét hirdette. A forrás „felbolydulása”, váratlan megnyílása figyelmes kíséremő kérdésének volt köszönhető, aki a főiskolára való visszakerülés fon tosságát hangoztató Gaál nénitől megkérdezte: „*De hát Gaál néni egyszer apáca is akart lenni, nem? Az hogy volt?*”⁴² – Nos, az ilyen pillanatok jellemzi úgy a költő, hogy „szó bennszakad, hang fenn akad, lehellet megszegik”. Emlékezőnk

---

39 BOLDIZSÁR, 1938. 247–257.

40 Egyesületi, 1927. 75.

41 Lásd Statisztikai, 1927–1941. továbbtanulásra és az első egyetemi hallgatók létszámára vonatkozó fejezeteit.

42 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 24.

mintegy fél percig nem tudta elbeszélését folytatni, csupán tekintete röpködött fölöttünk, illetve „*jaj, jaj*”-sóhajok szálltak. Kiderült, hogy a néni csakis a lelkészének beszélt, vagyis csak neki akart beszélni erről az eseményről (kb. 20–25 éve), nem is emlékezett, hogy Erikának valaha megemlítette volna az általa eltemetni óhajtott rémséget.

A nehezen beinduló, de ezután folyamatosan, bár a megszokott beszédtempójánál jóval lassabban csörgedező elbeszélésből (melyben láthatóan minden mondat mögött nagy indulatok, és abban a pillanatban a lélek mélyéből előhívott gondolatok álltak) megtudhattuk, hogy Gaál néni egy szeretett, katolikus kézimunka-tanárának beszélt arról, hogy orvosnő szeretne lenni, de ő sem tudott segítséget ajánlani. Az eltökélt lány erre elhatározta, hogy apáca lesz, hiszen ott „*helyem is van, ennem is adnak, időt is adnak*” – nevezte meg indokait anélkül, hogy az átkos „*péNZ*” szót kiejtette volna, így csökkentve a „*magam eladni*” súlyos terhét. A reformátusságát nagyra tartó, hívő fiatal tehát élete alapvető értékeit, ezt az – identitásához mindenképpen hozzátartozó területet – kész lett volna feladni a nagy cél érdekében, a vágyott hivatás elérése kedvéért. „*Ez az egy nagy bűnöm van énnekem, nem tudom letenni, nem tudok tőle szabadulni sehogy se! Hogy azt a drága Úr Jézust elhagyjam! [...] Mondtam neki, Úr Jézus, én téged továbbra is olyan lelkülettel követlek, mint annak előtte, én el nem hagylak! A szenteket, Máriát, mint Isten választott edényeit, tisztelem-becsülöm, de imádni csak téged foglak! Nem, ezt nem lehet elfelejteni, ez az én titkos nagy vétkem...*” A lelkiismereti konfliktusával gyöttrődő, bizonyos szempontból kettős életre készülő lány egy szegedi rendházba indult édesanyjával (ezzel kapcsolatosan csodálkozva jegyzi meg: „*nem is szólt anyuka semmit, csak jött velem*”⁴³ – mintha lebeszélést, szidalmat várt volna anyjától, aki azonban nem vállalta át a döntés felelősségét). A zárda előljáróját azonban, aki éppen külföldön tartózkodott a látogatásuk idején, nem sikerült utolérniük, így a – bizonyára megkönnyebbült – leány, aki volt annyira kálvinista, hogy Isten rendelését, útmutatását látta a történetekben, visszatért szülővárosába, és nem álmódzott többé az orvostudományról.

Az orvosi pályára kerülés így nem mutatkozott reális lehetőségnek. Arra vonatkozóan azonban, hogy jelleméhez talán illőbb is lehetett a színekkel, formákkal való foglalkozás, mint az orvosi szakma, már találhattunk bizonyos jeleket. Hiszen emlékeiben sorra bukkantak elő a nagyszerű vizuális memóriának, az ilyesféle érdeklődésnek bizonyítékai: a ruhaviseletek felidézésének eleveensége, a hangulatoknak és történeteknek egy-egy tárgy, tárgycsoport aprólékos leírása segítségével történő visszaadása (lásd: az ostrom utáni ország

---

43 3. sz. interjú. 2004. febr. 13. 25–27.

szörnyűséges állapotát számára a minisztériumi szobájában szétszórt iratok, törmelékek, megrokkant bútorok szimbolizálják). Gaál néni saját érzéseinek, emberi kapcsolatainak megjelenítésére, ítéleteinek illusztrálására is szívesen alkalmazott „rajzos” szakmai részleteket, elsősorban ezek maradtak meg emlékezetében, például: „*Soha nem felejttem el azt a gyötrelmet. Én sötétkék fonalat kaptam az Árvagyessülettől, és minden osztálytársnőm világoskékkel hímezett! Jaj, nagyon fáj.*”⁴⁴ „*A tanítónőnk olyan kis könnyelmű volt: az ujjai repkedtek, mint a falevelek ősszel, haja laza copfba fésülve, hátul mindig kilógott egy tincs, hosszú szempillák.*”⁴⁵ vagy: „*A másik titkárnővel tényleg nagyon jóba lettünk a végére, annyira, hogy még kötésmintákra is tanítgattam*”; „*Jó asszony volt, az unokaöccsének sokat kézimunkáztott.*”⁴⁶ Természetesen nem csupán mondatfűzései, szóképei bizonyítják a néni vizuális művészetek iránti érzékét, hanem iparművészeti főiskolai leckekönyve, számos kiállítása, no meg az a rengeteg saját készítésű műalkotás (képek, szobrok, hímezések), mellyel lakásában körülvette magát. Feltételezhetjük tehát, hogy jól érezte magát választott mesterségében, és valóban sokat jelentett számára hivatása.

Az oly’ sokszor emlegetett iparművészeti főiskolára kerülés előzményeiről, az első két oklevelének megszerzéséről (tanító, kézimunka-tanár) azonban rendkívül kevés szót ejtett, elmondásában az életút nem állt össze valódi élet-történetté. Tökéletes homályban hagyta pályafutásának korábbi részleteit, csupán egy-két utalás szintjén értesülhettünk a főiskola előtti iskolai idejéről, dátumokról pedig szinte egyáltalán nem volt hajlandó nyilatkozni. Arról sem beszélt, hogy a főiskolára kerülése idején már 34 éves volt – mindenkor úgy emlegette főiskolás önmagát, mintha nemrég maturált fiatal leányként került volna a fővárosba. Így csupán akkor vált megismerhetővé számunkra pályaképe, s akkor álltak össze többé-kevésbé rendezett egésszé az eddig elhangzott utalások, amikor iratanyagát is rendelkezésünkre bocsátotta. Gaál néni tehát szívesen kitörölte volna emlékezetéből, életéből az Iparművészeti előtti időket, legalábbis az iskolákat. Miért kívánta elfedni ezeket a pontokat? Arra gondolhatunk ezzel kapcsolatban, hogy számára a végül választott hivatás megtalálása központi jelentőséggel bírt; az iparművészeti pályájától rendkívül sokat remélt, és az ezt megelőzőket mindössze nem túl jelentős előkészítő időszaként értékelte.

A leendő iparművésznőben rendkívül erőteljes volt a kiemelkedés vágya, mindenáron tanársegédi állást kívánt magának. A két világháború közötti

---

44 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 28.

45 4. sz. interjú. 2004. febr. 21. 13.

46 2. sz. interjú. 2004. febr. 6. 8.

Magyarországon csak csekély számban tevékenykedtek női egyetemi, főiskolai oktatók, azonban Gaál néniben fel sem merült, hogy kívánsága talán túlságosan merész lehet, hogy az átlagos női szerepmintákba nemigen fér bele kinevezése. Azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a Horthy-korszakban mégis tapasztalható bizonyos növekedés a diplomás nők számát tekintve, hogy egyre többen doktoráltak közülük, hogy növekedett a munkát vállaló diplomás asszonyok száma: tehát – a közhiedelemmel ellentétben – igenis tapasztalható volt egyfajta, kétségkívül lassú társadalmi szemléletváltozás ezen a téren. Ennek mikroszinten való megjelenésére adalékkal szolgál elbeszélőnk, aki a szeretett hűg házasságával kapcsolatban elmondta, hogy Magduska vőlegénye sürgette volna az esküvőt, de a sógor nem engedte férjhez menni lányát, amíg az le nem doktorál (így a leány már negyedéves korában elkezdte írni disszertációját) – tehát nem csupán a diploma, de a tudományos fokozat megszerzése is normaként jelentkezett a debreceni polgárcsaládnál.

Mint már említettem, Gaál néni életének kiemelkedő jelentőségű emléke a '44/45-ös időszak, de korántsem annak politikai-történelmi vonatkozása miatt: számára ez a „vissza kell kerülnöm a főiskolára” lázas ideje volt. Minden akkori tette mozgatórugójaként azt a forró vágyat és nagy odaadást nevezte meg, mely a szeretett, számára Édent jelentő főiskolához fűzte, és amellyel tanulmányai folytatását kívánta. Ez vezette a titkárnői állás elvállalásához, a kézimunka-tanárnői kinevezéshez vezető harcához: utóbbi kapcsán többször előadta, milyen buzgón kérte Nagy Imrét, engedné meg neki az új iskola indítását, noha titkos vágyát a főiskolai alkalmazással kapcsolatban nem vallotta meg főnökének, de elmondása szerint még az édesanyjának sem. Emlékei közül feltehetően azért bukkan elő ez az időszak a legfényesebben, mert ekkor kellett a leginkább tartania nagy álma elvesztésétől, ugyanakkor ennek az időszaknak a végén látszott legbiztosabbnak az, hogy egyszer csakugyan teljesülnek szakmájával kapcsolatos tervei, azaz megvalósulni látszott leghőbb kívánsága, mégpedig úgy, hogy életútja igencsak aktív alakítójaként szerepelhetett.

A „vissza a Paradicsomba”-emlékek mellett számos alkalommal megjelentek a főiskolás évek, mint a rengeteg munka, a hajnalig tartó rajzolások, formázások korszaka. Nem jelentkeztek viszont sem társas élmények, sem egyéb kedvtelések elbeszéléseiben: számára ez az idő csak a készülést jelentette az elhivatás beteljesítésére, a rárótt szerep elfogadására. A főiskolás lánynak természetesen élnie is kellett valamiből: egyháza és szülővárosa menza- és ösztöndíj-támogatásával tanulhatott, mindezek mellett pedig rendkívül igényes, finom kézimunkákat

készített a diakonissza-egyesület és a 20. századi magyar református nagyasszony, Zsindelyné Tüdős Klára⁴⁷ megrendelésére.

Zsindelyné emlékét a magyar református egyház nagy megbecsüléssel őrzi, de már életében nagyra értékelték tevékenységét: szinte kultusz-szerű elemek keverednek ebbe az emlékezésbe. Meglepetésemre Gaál néni a legnagyobb keserűség és gyűlölet hangján, rendkívüli agresszivitást elárulva nyilatkozott a hölgyről, és ha jelzői tűrnék is a nyomdafestéket, a nonverbális közlései sokszorosan aláhúznák, nyomatékosítanak azokat, azonban ezek érzékeltetésére elégtelennek érzem a rendelkezésemre álló eszközöket. Szólt Zsindelyné zsugoriságáról; arról, mennyire kihasználta a neki dolgozókat; említette fényűzését; hozzá-nem-értését annak ellenére, hogy minden szobáját más tájegység kézimunkái díszítették; kiemelte heves vérmérsékletét, önző mentalitását. Mindezek mellett még sajtáságosabbnak, még inkább groteszknek látszott az előttem vehemensen hadonászó kis alak, akinek haját összekuszálta az indulat, s tekintete olykor átsiklott nappaliján, ahol csakis kalotaszegi írást, vagy fogadószobája ajtajára vetődött szeme, amelyben kizárólag úrihímzéses technikával készült textíliákat tűrt meg...

Tüdős Klárának és Gaál néninek van néhány közös vonása: többek között az, hogy mindketten „középosztálybeli” debreceni családból származtak, és markáns kálvinista identitással rendelkeztek. A legfontosabb egyezés azonban kétségkívül az iparművészi hajlam, a művészi igényű kézimunkákhoz, különösen a magyaros motívumokhoz való vonzódás, a textíliákkal, formákkal és színekkel való hivatásszerű foglalkozás. Azonban míg előbbit elismerték, számon tartották, addig interjúalanyomnak nem sikerült országos ismertségre szert tennie, nem sikerült a nagyasszonyi státuszt kivívnia. „*Klári néni*” így elbeszélőnk énidéálja megtestesüléseként kerül elő, akiről heves elutasítással beszél, hiszen sohasem kerülhetett az egykori munkaadójához hasonló pozícióba; saját jellemvonásait viszont mércéként szerepelteti, mondván: ilyenné kellett volna Zsindelynének is válnia (másodlagos idealizáció).

A főiskola utáni időkről már szinte kizárólag szakmai emlékeket hoz elő Gaál néni: „*1948: jaj, micsoda év volt! Akkor történtek ám a nagy dolgok!* (a történész politikai vonatkozású események hallgatására készül elő, de a néni folytatja:) *Nagy kiállításunk volt, két teremben. Az egyikben...* (a kiállított alkotások részletes

---

47 Zsindelyné Tüdős Klára (1895–1980): iparművész, író, rendező, Zsindely Ferenc államtitkár felesége. Maga tervezte magyaros ruhái közkedveltek voltak, divatszalonjának neve (Pántlika) külföldön is ismerősen csengett a hölgyek körében. A második világháború alatt férjével számos üldözöttnek menedéket nyújtott. Az Országos Református Nőszövetség elnökeként tevékenykedett, visszaemlékezései-elmélkedései manapság is közkedvelt olvasmánynak számítanak. Életére lásd Zsindelyné, 1994.

leírása következik).⁴⁸ Leginkább kiállításairól, tanítványai haladásáról, munkáiról, képző- és iparművészeti élményeiről számol be, és szakmai hitvallását fejtegeti: ő valójában egy majom, aki Isten teremtményét, az embert figyeli, utánozza, és agyagba, vászonra menti, amit meglesett a nagy titokból, a mégiscsak utánozhatatlan műből.

Az út vége

A csapások, ösvények végére értünk. Az életút-bemutató kapcsán talán eltöprenghetünk azon, hogy mire alkalmas, mire használható a történeti interjú.

Gaál néninek számos világégersről vannak élményei, és a 20. század egyik legismertebb magyar politikusa mellett dolgozott egy fontos időszakban, mindazonáltal visszaemlékezéseiből nemigen rajzolható teljesebb kép sem a kormány, sem a minisztérium tevékenységéről, de még Nagy Imre életéről, jellemvonásairól sem. Elbeszélőnk mindenkor tökéletesen idegenül mozgott a politika erdejében, és nem is igyekezett behatolni a sűrűbe, azt sem mondhatjuk, hogy kívülről figyelte a történelmi jelentőségű eseményeket – mert egyáltalán nem figyelte azokat. A politikatörténetről, a Nagy Események lefolyásáról tehát nem tudhatunk meg többet a forrás elemzése révén, viszont egyfajta ellentörténelemmel szembesülhetünk, melyet a női életút-interjúk sajátjaiként említenek (bár Gaál néni nem a családi szerepek teljesítésének szentelte életét, mint sokan a „ellentörténelmi megnyilatkozók” közül).⁴⁹ A nevetségesnek tűnő politikus-anekdoták, összeesküvés-elméletek sem bírnak forrásértékkel a kor valós politikai viszonyairól, a nagypolitika történéseiről, ám a történeti folklór alkotásai mégis jellemzőek az adott korszakra, így – közvetetten – forrást jelenthetnek.

Elbeszélőnk valláshoz, hithez fűződő viszonyának elemzéséből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy minden református lány hozzá hasonlóan gondolkodott, azonban az erre vonatkozó megnyilatkozásokkal számos ismeretet, benyomást szerezhetünk az egyházi életről, hitelétről: nem elsősorban az átlagos megmutatásával vagy a már lefektetett tézisek illusztrálásaképpen, hanem a megélt élet, az egyéni élettapasztalat feltárása révén. Hasonló a helyzet a családnak, vagy a hivatásnak az életút-konstrukcióban elfoglalt szerepéről: a megnyilatkozásokat összevethetjük az átlagossal, a jellemzővel (amennyiben az adott területről létezik reprezentatív felmérés), bizonyos jelenségek

---

48 1. sz. interjú. 2004. jan. 31. 15.

49 TÓTH, 2003. 615–617.

illusztrálására felhasználhatjuk az életút egyes elemeit, de mégsem a reprezentáció kérdése érdekli leginkább az *oral history*-t használót. Az egyénből, az egyéniből kiinduló elemzés a makroszintű megközelítés által nehézkesen, vagy egyáltalán nem fellelhető érzékenységet hív elő. A történeti interjú tehát nem, vagy csak igen kevésbé szolgálhat a „Hogy is volt?” megválaszolására, a társadalom bizonyos rétegeinek, különösen nem a társadalom egészének bemutatására, azonban a társadalmi tapasztalatok mikroszintű feltárásával mégis számos új adalékkal szolgálhat ez a módszer.

A történész általában az egyértelmű, „lekerekíthető”, egy problémacsoportot a maga teljességében kibontani engedő forrásokra vágyik, ahol minden tiszta, objektív. Azonban rá kell jönnünk, hogy a múltat – akár a jelent – sohasem lehetünk képesek tökéletesen feltárni, mert a pillanat számtalan összetevőből áll; mert a tanúk csak nyomokat hagyhatnak hátra, de a „valódi” leképezését sohasem; mert a forrást előállító óhatatlanul rányomja bélyegét az általa megfogalmazottakra. Mindezekkel kétségtelenül szembesülhetünk az *oral history* gyakorlata során. A történeti interjú mindenesetre vállalkozhat arra, hogy a személyes tapasztalatok bemutatása, a nyilvánvalóan konstruált narratívák vizsgálata révén az embert, az emberit hozza elő a történelmi térből.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Interjúk

1. sz. interjú. 2004. jan. 31.
2. sz. interjú. 2004. febr. 6.
3. sz. interjú. 2004. febr. 13.
4. sz. interjú. 2004. febr. 21.

Egyéb források és szakirodalom

Arany

- 1910 GÖMBÖSNÉ GALAMB Margit et al.: *A magyar család aranykönyve*. 2. köt. Budapest, Athenaeum, 1910.

BOLDIZSÁR

- 1938 BOLDIZSÁR Iván: Az orvosok szociális helyzete. In: *Magyar Szemle*, 11. (1938) 7. sz. 247–257.

Egyesületi

- 1927 Egyesületi hírek. In: *MONE Orvostársadalmi Szemle*, 4. (1927) 4. sz. 75.

GYÁNI

- 2000 GYÁNI Gábor: Emlékezés és oral history. In: GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000. 128–144.

KÓSA

- 1993 KÓSA László: Egyházi hagyomány – protestáns vallási néprajz. In: KÓSA László: *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen, Ethnica, 1993. 11–52.

LEJEUNE

- 2003 LEJEUNE, Philippe: Emlékezet, dialógus, írás: egy élettörténet története. In: LEJEUNE, Philippe: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Ford.: Varga Róbert et al. Budapest, L'Harmattan, 2003. (*Szöveg és emlékezet*) 130–165.

Pályám

1937–38 Pályám emlékezete. In: *Magyar Női Szemle*, 3. (1937) 3. sz. 21–22., 6–7. sz. 156–157., 8–9. sz. 188–194., 10–11. sz. 218–221.; 4. (1938) 1–2. sz. 18–20., 3–4. sz. 61–62., 5–6. sz. 89–92.

PATAKI

2001 PATAKI Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris, 2001.

SOLT

é.n. SOLT Ottília: *Interjú – mélyinterjú*. Kézirat. é.n.

Statisztikai

1927–41 *Magyar statisztikai évkönyv*. Budapest, MKKSH, 1927–1941.

SZEKFŰ

1989 SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami azután következik*. 3. kiad. Budapest, ÁKV –Maecenas, 1989.

SZENTPÉTERI KUN

1928 SZENTPÉTERI KUN Béla: Tisza István ifjúkori levelei. In: SZENTPÉTERI KUN Béla: *Tisza-emlékkönyv*. Debrecen, Tisza István Tudományegyetem – Debrecen Szabad Királyi Város, 1928. 43–66.

TÓTH

2003 TÓTH Eszter Zsófia: „Ha az övé nem leszek, akkor ne legyek másé sem”: Férfi és női szerepek a munkásnők életútbeszéléseiben. In: *Léptékváltó társadalomtörténet: Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk.: K. HORVÁTH Zsolt – LUGOSI András – SOHAJDA Ferenc. Budapest, Hermész Kör – Osiris, 2003. 611–626.

TRINGER

1992 TRINGER László: *A gyógyító beszélgetés*. Budapest, SOTE, 1992.

2001 TRINGER László: *A pszichiátria tankönyve*. 2. kiad. Budapest, Semmelweis, 2001.

Zsindelyné

1994 *Zsindelyné Tüdös Klára*. Vál., szerk.: DIZSERI Eszter. Budapest, Kálvin, 1994.